

تعاون و کشاورزی، سال سوم، شماره ۹، بهار ۱۳۹۳

ارزیابی عملکرد اقتصادی و اجتماعی تعاونی‌های آب‌بران حوزه پایاب سد دوستی شهرستان سرخس

علی اصغر کدیور^۱، مهدی بخشی^۲، حسن صالحی سلامی^{۳*}

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۲/۲۷

چکیده

این پژوهش به شیوه تحلیلی-مقایسه‌ای و با رویکردی کاربردی صورت گرفته و هدف آن ارزیابی عملکرد اقتصادی و اجتماعی تعاونی‌های آب‌بران در روستاهای حوزه پایاب سد دوستی شهرستان سرخس بوده است. نتایج مورد تأیید آماره‌های توصیفی و تحلیلی تحقیق نشان داد که تعاونی‌ها در بعد اقتصادی زمینه افزایش تولیدات کشاورزی از طریق استفاده بهینه از منابع آب تنظیم شده سد دوستی، ایجاد رقابت در تولید، افزایش درآمد کشاورزان، و توزیع و فروش بهتر محصولات تولیدی را فراهم آورده‌اند. در بعد اجتماعی، عملکرد تعاونی‌ها سبب افزایش امنیت اجتماعی، کاهش نزاع‌ها و درگیری‌های محلی، کاهش پرونده‌های محاکم انتظامی و قضایی و افزایش روحیه کار جمعی در میان بهره‌برداران شده است. به رغم این موفقیت‌ها، نتایج دیگر تحقیق نشان داد که تعاونی‌ها در زمینه آموزش و ترویج فرهنگ تعاونی میان اعضا و همچنین استفاده از ظرفیت‌های قانونی برای تقویت زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی ناموفق بوده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تعاونی آب‌بران، شهرستان سرخس، بهره‌برداران، سد دوستی، شرکت‌های آب

منطقه‌ای

۱. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور فریمان

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور فریمان

۳. دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور فریمان

مقدمه

شالوده جامعه ایران از دیرباز بر اساس تعاون و مشارکت شکل گرفته و این نظام، در حکم یکی از بخش‌های فعال اقتصادی و اجتماعی، همواره مورد توجه مردمان این سرزمین قرار داشته است. با توجه به اینکه در سرزمین‌های خشک و نیمه‌خشکی مثل ایران، از گذشته‌های دور، آب یکی از اساسی‌ترین ظرفیت‌های توسعه محسوب می‌شده، نحوه استفاده از این منبع حیاتی اهمیت فراوانی داشته و ایرانیان در گذشته، نظام‌های مدیریتی دقیق و کارایی را در قالب تعاونی‌های کهن از قبیل بنه، هراثه، صحرا و غیره جهت استفاده پایدار از منابع آب و خاک بنیان گذاشته‌اند (پورزند، ۱۳۷۸). اکنون نیز معضل جهانی کمبود آب، به‌ویژه توزیع نابرابر آن در سطح گیتی، برخی را بر این باور داشته است که افزایش تنش‌ها بین بهره‌برداران در داخل کشورها و همچنین تشدید اختلافات کشورها بر سر استفاده از منابع آبی مشترک، خصوصاً رودخانه‌های مرزی و مشترک، در آینده‌ای نه چندان دور، بسیاری از مناطق جهان را متشنج خواهد کرد (حسینی و مهمان نواز، ۱۳۸۸). لذا با توجه به اهمیت آب و لزوم بهره‌برداری بهینه از آن، استفاده از ظرفیت‌های متنوع مدیریتی - به ویژه تعاونی‌ها که توانایی تجمع نیروهای پراکنده حول منافع مشترک را دارند - ضروری به نظر می‌رسد.

شکل‌گیری تشکل‌ها و نهادهای کار جمعی به منظور استفاده بهینه از ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی در دوره مدرن ابتدا در کشورهای توسعه‌یافته شکل گرفته به طوری که در آثار جامعه‌شناسان کلاسیک به این واقعیت که مشارکت و مباشرت در گروه‌ها برای فرد و جامعه تبعات مثبت در بر دارد، توجه خاص شده است. دورکیم، جامعه‌شناس شهیر فرانسوی، بر حیات گروهی به عنوان درمان بی‌هنجاری و خستگی ناشی از زندگی مدرن تأکید داشت و معتقد بود افراد نمی‌توانند بدون توافق و پذیرش این‌ها دوسویه و برقرار کردن پیوندهای پایدار با یکدیگر به صورت جمعی زندگی کنند (وزارت تعاون، ۱۳۷۶). این مباحث نظری بود که زمینه ایجاد تشکل‌های کار جمعی مثل تعاونی‌ها را در جوامع غربی به وجود آورد. تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد تعاونی‌ها، به عنوان سازمان‌هایی مردم‌نهاد، موفق شده‌اند اسباب تجمع نیروهای پراکنده، متفرق و در عین حال با استعداد و دارای انگیزه را فراهم کنند و باعث تحول

کیفی و افزایش کمی شاخص‌هایی مانند بهره‌وری عوامل تولید، افزایش درآمد و تولید و همچنین کاهش وابستگی به مواد غذایی شوند (Hendriks, 2005). با توجه به نقش‌آفرینی گسترده تعاونی‌ها در جوامع توسعه‌یافته - به‌ویژه اینکه آن‌ها شبکه‌هایی از اعتماد به وجود می‌آورند که افراد را قادر به همکاری با یکدیگر می‌سازد- کشورهای در حال توسعه نیز طی ۵۰ سال اخیر، طیف وسیعی از فعالیت‌ها و مسئولیت‌های خدماتی و تولیدی در گرایش‌های متنوع را بر عهده بخش تعاون نهاده‌اند (سعدی، ۱۳۸۶).

در دوره معاصر، تشکیل تعاونی‌ها در ایران عموماً به دهه ۱۳۳۰ و ۴۰، به‌ویژه بعد از اصلاحات ارضی و فروپاشی نظام‌های بهره‌برداری کهن، برمی‌گردد. اما بر خلاف تعاونی‌های کهن، بخش تعاون در دوره مدرن در زمینه اقتصادی، اجتماعی و حتی زیست‌محیطی عملکرد قابل قبولی نداشته است، زیرا با وجود اهداف متعالی‌ای که در تعاونی‌های مدرن مطرح است، سازوکارهای به کار گرفته شده در ایران (از جمله کنترل همه‌جانبه دولت بر این بخش و عدم مشارکت واقعی مردم) کارآمدی تعاونی‌ها را با مشکل مواجه ساخته است به طوری که تعاونی‌ها از ارزش‌های واقعی خود یا همانا مشارکت، مردم‌سالاری، شرافت و کمک به دیگران، فاصله زیادی گرفته‌اند (طالب، ۱۳۸۶). به هر حال، با تمام فراز و نشیب‌های رو در روی بخش تعاون طی ۵۰ سال اخیر، همواره بر اهمیت و جایگاه این بخش تأکید شده است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مواد ۴۳ و ۴۴، تعاونی در کنار بخش دولتی و خصوصی به عنوان یکی از بخش‌های سه‌گانه فعالیت‌های اقتصادی مطرح شده است. علاوه بر قانون اساسی، بخشی از برنامه‌های اول، دوم و به‌ویژه دو بند از سیاست‌های کلی برنامه چهارم (بندهای ۴۷ و ۴۸) و یک ماده مستقل از قانون برنامه چهارم (ماده ۱۰۲) به توسعه تعاونی‌ها اختصاص یافته است.

ایجاد تشکل‌های مردم‌نهاد مثل تعاونی‌ها برای مدیریت منابع آب کشاورزی پس از یک دوره سریع گسترش اراضی آبی (اوایل دهه ۱۹۵۰ تا اوایل دهه ۱۹۸۰) در بیشتر کشورها و افزایش هزینه‌های ساخت و نگهداری سامانه‌های آبیاری از سوی سازمان‌های دولتی مطرح شد. دولت‌ها در اقصی نقاط جهان، به‌ویژه کشورهای امریکای لاتین و جنوب شرق آسیا و بعضی از کشورهای

خاورمیانه، در مواجهه با خیل عظیم بهره برداران و اراضی خرد، به ایجاد تشکل های آب بران از جمله تعاونی ها همت گماشتند (حیدریان، ۱۳۸۲). این تعاونی ها در کنار سایر تشکل های مشارکت مدار در پی اهدافی مانند افزایش کارایی سازه های مهندسی، کاهش هزینه های نگهداری سامانه های آبیاری، افزایش رضایت بهره برداران و... بودند. ارزیابی تشکل های آب بران در اقصی نقاط جهان (Dosshard et al., 2003; Bale & Smith, 1989; Mostert, 2003) از جمله در کشورهای ترکیه، اسپانیا، مکزیک و سایر کشورها نشان می دهند که انتقال مدیریت به تشکل های مردمی همچون تعاونی ها در بیشتر این کشورها با موفقیت همراه بوده است. این در حالی است که در ایران ارزیابی ها (حیدریان، ۱۳۸۲؛ سیاهی، ۱۳۸۷؛ کمیته ملی آبیاری و زهکشی، ۱۳۸۰؛ کدیور، ۱۳۹۰ و...) نشان می دهند که انتقال مدیریت آب کشاورزی در پایاب سدها و نواحی تحت مدیریت سازه های مهندسی مدرن تنظیم شده به بهره برداران و سازمان های مردم نهاد مثل تعاونی ها با مشکلاتی از قبیل نبود اراده واقعی در مدیران سطوح میانی و پایین دولتی برای واگذاری اختیارات، بی توجهی به آموزش مدیران و اعضای تعاونی ها، اختلافات محلی بهره برداران (به ویژه رقابت های قومی - قبیله ای) و هماهنگ نبودن سازمان ها و نهادهای ذیربط در حمایت از تشکل ها همراه بوده است.

تعاونی های آب بران در خراسان رضوی طی دهه ۱۳۸۰ با حمایت شرکت آب منطقه ای این استان به منظور توزیع منابع آب تنظیم شده سدها تشکیل شده اند. در همین راستا، در حوزه پایاب سد دوستی نیز ۶ تعاونی آب بر با اهداف انتقال مدیریت منابع آب تنظیم شده بخش کشاورزی و شبکه های آبیاری، افزایش بهره وری منابع آب، کاهش نارضایتی های حقابه بران از طریق کاهش تصدیگری بخش دولتی و کاهش دعاوی و اختلافات بین بهره برداران تشکیل شده اند. با توجه به این اهداف، سؤالات اساسی این پژوهش عبارت اند از:

- تشکیل تعاونی های آب بران پایاب سد دوستی (در طول بیش از شش سال گذشته) چه

پیامدهای اقتصادی به همراه داشته است؟

- تعاونی‌های آبران پایاب سد دوستی در طول دوره فوق چه آثار اجتماعی در قلمرو فعالیت خود داشته‌اند؟

پیشینه تحقیق

با وجود زمان نسبتاً کوتاه از شکل‌گیری شوراهای انجمن‌های مردمی و به‌ویژه تعاونی‌های آبران، طی سه دهه اخیر مطالعات و پژوهش‌های گوناگونی در زمینه عملکرد این تشکلهای مردم نهاد صورت گرفته است که اندوخته ارزشمندی به لحاظ نظری در اختیار جامعه علمی قرار داده‌اند. در ادامه، به برخی از این مطالعات اشاره می‌شود.

- ناوالا (۱۳۷۸) در پژوهشی تحت عنوان «تجارب هندوستان در مدیریت شبکه‌های آبیاری» به این نتیجه رسیده است که با نقش‌آفرینی تعاونی‌ها در مدیریت منابع آب زمینه افزایش بهره‌وری و کاهش مشکلات مدیریتی در بسیاری از نواحی هند فراهم شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد فقر و تنگدستی کشاورزان باعث تضعیف عملکرد تعاونی‌های آبران در هند شده است. وی موفقیت تعاونی‌ها در هندوستان را مدیون عواملی به شرح زیر می‌داند:

- دگرگونی در قوانین و سیاست‌ها و تأمین بستر قانونی لازم؛

- افزایش دامنه و شیوه مشارکت کشاورزان؛

- ایجاد انگیزه‌های مالی برای اعضا؛

- تبلیغات و اطلاع‌رسانی به منظور آشنایی بهره‌برداران با ظرفیت‌های بخش تعاون؛

- توجه به آموزش و ترویج؛

- انتقال مسئولیت‌ها به تعاونی‌ها؛

- شناسایی رهبران و افراد با نفوذ و دادن مسئولیت به آن‌ها.

در ترکیه، ارزیابی‌های انجام شده در سال ۲۰۰۳ در خصوص نقش تعاونی‌ها در میزان موفقیت پروژه گاپ در شرق این کشور نشان می‌دهد مشارکت مردم در مدیریت این پروژه عظیم باعث شده است در یک دوره ده ساله (۱۹۹۳-۲۰۰۳) درآمد سرانه کشاورزان ۱۰۰ درصد افزایش

یابد و شاخص های اجتماعی به ویژه سواد و بهداشت نیز به طور قابل توجهی بهبود یابد. از طرف دیگر، عملکرد مثبت تعاونی ها ضمن اینکه باعث توقف مهاجرت مردم این ناحیه به نواحی غربی ترکیه شده، زمینه بازگشت تعداد قابل توجهی از مهاجرانی را نیز فراهم کرده است که طی دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ این منطقه را ترک نموده اند (Dosshard et al., 2003).

در مکزیک، نتایج مطالعات دانشگاه چپینگو در دو ناحیه ال گرولو و دلیسیاس در خصوص عملکرد بخش کشاورزی قبل و بعد از تشکیل تعاونی ها نشان می دهد با تشکیل تعاونی ها و انتقال مدیریت، از نظر اقتصادی، درآمد کشاورزان به طور قابل توجهی افزایش یافته و هزینه نگهداری سازه های مهندسی حداقل ۲۰ درصد کاهش یافته و از لحاظ اجتماعی نیز نارضایتی کشاورزان به طور چشمگیری کاهش پیدا کرده و زمینه تعدیل اختلافات و درگیری ها بین گروه های مختلف نیز فراهم شده است (Johnston, 1994).

در داخل نیز مظفر امینی و خیاطی (۱۳۸۵) در پژوهشی در زمینه عوامل مؤثر بر عدم موفقیت تعاونی های آب بران در ناحیه جرقوبه اصفهان به این نتیجه رسیدند که نبود هماهنگی و همکاری بین جهاد کشاورزی، اداره تعاون و شرکت آب منطقه ای استان موفقیت تعاونی ها را با مشکل مواجه ساخته است. نتایج دیگر این تحقیق نشان می دهد موفقیت تعاونی های آب بران ناحیه جرقوبه مستلزم تعریف و تفکیک وظایف ادارات مربوطه، اطلاع رسانی دقیق و شفاف به اعضا، آموزش و در نظر گرفتن مشوق های لازم برای اعضای فعال تعاونی می باشد.

حیدریان (۱۳۸۶) در مطالعه ای در سال ۱۳۸۶ عملکرد تعاونی های آب بران دشت ارغوان در اطراف رودخانه بهبهان را ارزیابی کرد. نتایج این پژوهش نشان می دهد تشکیل تعاونی های آب بران در راستای مشارکت واقعی بهره برداران صورت نگرفته بلکه دستگاه های دولتی جهت استفاده از تسهیلات بین المللی اقدام به تشکیل تعاونی ها نموده اند و لذا اکثر کشاورزان از نحوه تشکیل تعاونی اطلاعی نداشته و معتقد بودند دستگاه های دولتی با وعده کمک بلاعوض و تحویل ماشین آلات کشاورزی به بعضی از متنفذین محلی آن ها را ترغیب به ثبت و تشکیل تعاونی نموده اند که این تشکل ها در ابتدای کار با شکست مواجه و منحل گردیدند.

ارزیابی تجربیات در داخل و خارج نشان می‌دهد موفقیت تعاونی‌های آب‌بران مستلزم توجه به مجموعه‌ای از عوامل متعدد از جمله مشارکت واقعی همه بهره‌برداران در ایجاد تشکل‌ها، واگذاری اختیارات، هماهنگی سازمان‌ها و نهادهای دولتی در پشتیبانی از تعاونی‌ها، توجه به مقوله آموزش و استفاده از تمام ظرفیت‌های مردمی به‌ویژه افراد متنفذ محلی می‌باشد. تحقق این عوامل معطوف به عزم ملی در سطوح مختلف است که تا کنون در داخل کشور کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

با وجود فراز و نشیب‌هایی که تعاونی‌ها در طول پنجاه سال گذشته با آن مواجه بوده‌اند، عوامل موفقیت و شکست این واحدهای کار جمعی از دیدگاه بیشتر محققان به دو دسته برون و درون‌سازمانی تقسیم می‌شود. از نگاه ازکیا، سیاست‌های نادرست اعتباری، بی‌توجهی به بازاریابی و بیمه محصولات کشاورزی، بی‌توجهی به آموزش و ترویج کشاورزی، واگذاری وظایف غیرمرتبط به تعاونی‌ها، سیاست‌های نادرست دولت در تشکیل تعاونی‌ها و فقر اعضا را می‌توان از جمله عوامل عمده برون‌سازمانی نام برد. از عوامل درون‌سازمانی می‌توان به تصمیم‌گیری‌های متمرکز در مرکز توسط مسئولان و کارشناسان مربوطه بدون توجه به نیازها و خواست و نظر اعضا اشاره نمود (نکویی نائینی و دیگران، ۱۳۸۸).

با توجه به مجموعه مواردی که در خصوص عملکرد تعاونی‌ها در داخل و خارج بیان گردید، الگوی متضمن کارایی و موفقیت نظام تعاونی در ایران مستلزم مشارکت فراگیر همه بهره‌برداران و تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان تعاونی، برقراری ارتباط فراگیر اقتصادی تعاونی با نهاد تأثیرگذار بازار همراه با نظارت و حمایت واقعی دولت می‌باشد. نهادهای دولتی باید تکامل و توسعه گام به گام تعاونی‌ها را در راستای انتقال مدیریت (وظیفه‌ای که طی پنجاه سال اخیر حلقه مفقوده نظام‌های کار جمعی در بخش آب کشور بوده است) متناسب با شرایط جدید احیا نمایند.

روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و سؤالات و مسائلی که در این پژوهش مطرح است، روش تحقیق تحلیلی - مقایسه‌ای با رویکرد کاربردی است. جمع‌آوری داده‌ها به کمک دو شیوه

اسنادی و میدانی صورت گرفت به طوری که در مطالعات پیمایشی از دو نوع پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده که پرسشنامه آبادی حاوی اطلاعات عمومی روستا و پرسشنامه بهره برداران در برگیرنده گویه‌های متعددی به شرح جدول ۱ بوده است.

جدول ۱. گویه های مورد استفاده در پژوهش

گویه های اقتصادی	افزایش تولیدات کشاورزی، ایجاد رقابت در تولید، استفاده بهتر از منابع آب، افزایش درآمد کشاورزی، رواج الگوی کشت بهتر و افزایش فروش محصولات تولیدی
گویه های اجتماعی	افزایش همکاری مردم با یکدیگر، کاهش اختلافات قومی و قبیله ای، کاهش درگیری‌ها، کاهش پرونده های تشکیل شده در مراکز انتظامی و قضایی، افزایش احساس امنیت، اعتماد نهادهای قضایی و امنیتی به تعاونی‌ها در ایجاد نظم و امنیت، تجمع نیروهای پراکنده و متفرق، بهبود شرایط زندگی اعضا، کاهش مشکلات محلی، تجمع امکانات مالی اندک کشاورزان، افزایش مهارت و کاهش مهاجرت‌ها

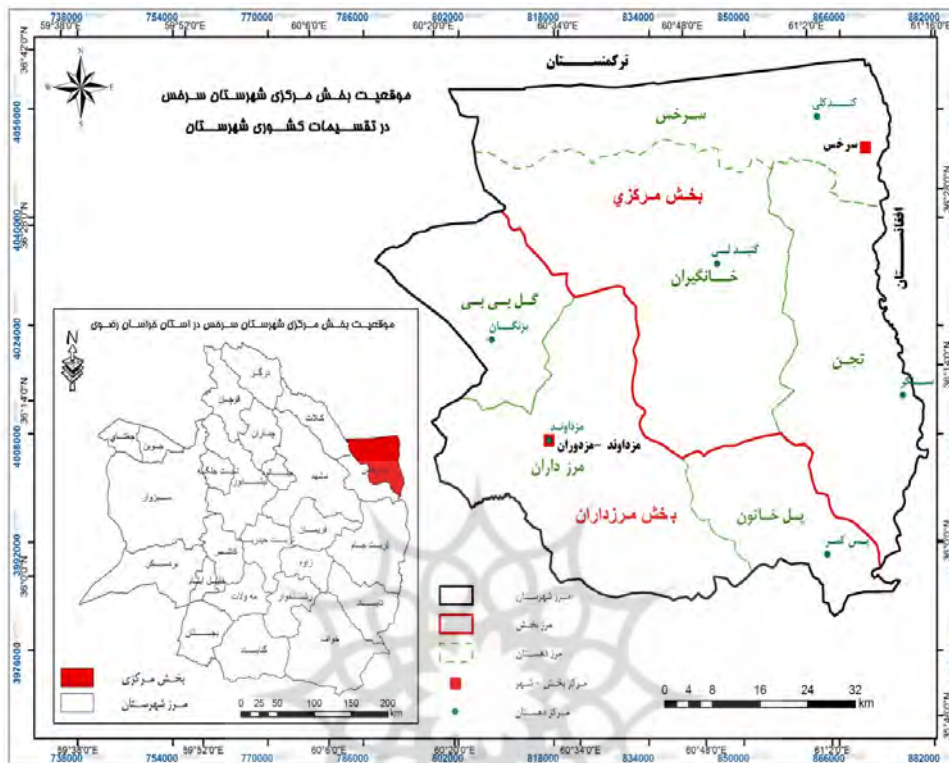
با توجه به گویه‌های تعریف شده در قالب دو بعد اقتصادی و اجتماعی و در راستای اهداف و سؤالات پژوهش، نگرش جامعه نمونه در خصوص عملکرد اقتصادی - اجتماعی تعاونی‌ها با استفاده از آماره‌های توصیفی و تحلیلی و آزمون مقایسه میانگین تک‌نمونه‌ای (T-Test) مورد سنجش قرار گرفت. روایی پرسشنامه توسط تعدادی از متخصصان مربوطه شامل مدیران بخش آب و تعاون و همچنین استادان دانشگاه تأیید شد. پایایی پرسشنامه نیز از طریق آزمون آلفای کرونباخ محاسبه گردید. با توجه به اینکه گویه‌های تحقیق در دو بخش اقتصادی و اجتماعی تدوین شدند، آزمون آلفای کرونباخ برای گویه‌های اقتصادی ۰/۰۷۵ و برای گویه‌های اجتماعی ۰/۰۷۹ به دست آمد که نشان می‌دهد پرسشنامه مذکور پایایی نیز دارد.

جامعه آماری تحقیق ۳۲۵۶ خانوار حقایه‌بر عضو تعاونی‌های آب‌بران پایاب سد دوستی می‌باشند که در ۲۷ روستای بخش مرکزی شهرستان سرخس به کار کشاورزی اشتغال دارند (شرکت سهامی آب منطقه‌ای خراسان رضوی، ۱۳۸۹). در خصوص تعیین حجم نمونه روش‌های مختلفی بررسی شدند که نهایتاً به کمک استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۱۶۰ نفر از حقایه‌بران عضو تعاونی‌ها تعیین شد و انتخاب نمونه‌ها با توجه به تجانس و همگنی بالای جامعه به

صورت تصادفی صورت گرفت. برای پر کردن پرسش‌نامه‌ها از روش منظم یا همان روش سیستماتیک بهره گرفته شد (حافظ نیا، ۱۳۸۴).

معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه پژوهش شامل ۲۷ روستای حقه‌دار پایاب سد دوستی است که بر اساس آمار سال ۱۳۹۰، جمعیت ۲۳۰۰۰ نفری را در خود جای داده‌اند. این جمعیت با مذاهب شیعه و سنی در قالب قومیت‌های مختلف از جمله بلوچ، زابلی و عرب زندگی مسالمت آمیزی در کنار هم دارند. تمامی روستاهای محدوده مورد مطالعه بر روی رسوبات آبرفتی دشت سرخس (بخش مرکزی شهرستان سرخس) استقرار یافته و کشاورزی شغل اصلی آنان را تشکیل می‌دهد. روستاهای ابراهیم آباد و تپه میراحمد با ۴ کیلومتر، کمترین فاصله و نوروز آباد و دولت آباد به ترتیب با ۲۴ و ۲۰ کیلومتر بیشترین فاصله را تا مرکز شهرستان (سرخس) دارند. گفتنی است شهرستان سرخس یکی از شهرستان‌های مرزی خراسان رضوی محسوب می‌شود که در منتهی الیه شمال شرقی استان خراسان رضوی دارای مرز مشترک با جمهوری ترکمنستان می‌باشد (معاونت برنامه‌ریزی استانداری خراسان رضوی، بخش GIS سال ۱۳۸۵).

شکل ۱. محدوده مورد مطالعه در استان خراسان رضوی و شهرستان سرخس

منبع: معاونت برنامه ریزی استانداری خراسان رضوی ۱۳۸۵ (بخش GIS)

نتایج و بحث

علی‌رغم گذشت نزدیک به دو دهه از تشکیل تعاونی‌های آب بران در ایران، تأسیس این تشکل‌های مردم‌نهاد در استان خراسان رضوی از سال ۱۳۸۴ در دستور کار شرکت سهامی آب منطقه‌ای این استان قرار گرفته است. از مجموع تعاونی‌های آب بران استان خراسان رضوی، تعداد ۶ تعاونی در شهرستان سرخس تأسیس شده‌اند که محدوده اراضی کشاورزی تحت پوشش آن‌ها نزدیک به ۲۰ هزار هکتار از زمین‌های دشت سرخس را دربرمی‌گیرد. مشخصات عمومی این تعاونی‌ها در جدول ۲ قابل مشاهده است. گفتنی است که حقایق حقایق بران عضو تعاونی‌ها از سد

دوستی ۵۱/۷ میلیون متر مکعب در سال است که بین ۳۲۵۹ خانوار عضو توزیع می شود (شرکت توسعه و آمایش شرق، ۱۳۹۰).

جدول ۲. مشخصات تعاونی های آب بران پایاب سد دوستی در سال ۱۳۹۰

ردیف	نام تعاونی آب بر	تعداد عضو	تعداد روستای تحت پوشش	تخصیص آب برحسب میلیون متر مکعب
۱	اتحاد	۳۰۹	۲	۴/۷
۲	اتفاق	۸۷۹	۵	۱۵/۵
۳	یاوران	۱۱۶۴	۷	۱۸
۴	نوروز آباد	۳۹۵	۵	۴/۸
۵	نیرو وحدت تجن	۳۳۱	۵	۴
۶	سنگر	۱۷۸	۳	۲/۲۲
	جمع کل	۳۲۵۹	۲۷	۵۱/۷

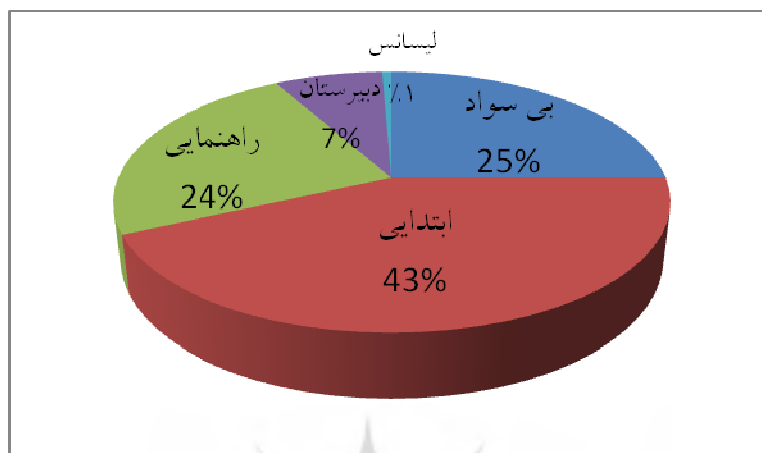
منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰ و شرکت آمایش و توسعه شرق، ۱۳۹۰

ویژگی های عمومی اعضای جامعه نمونه

نگرش افراد به موضوعات مختلف اجتماعی و اقتصادی با مشخصات عمومی آنها ارتباط معنی داری دارد. به دلیل اهمیت این موضوع، قبل از بحث درباره نگرش افراد به عملکرد اقتصادی-اجتماعی تعاونی‌ها، اقدام به معرفی مشخصات عمومی جامعه مورد مطالعه شد.

از نظر ترکیب سنی، بهره‌برداران دارای میانگین سنی حدود ۴۹ سال با انحراف استاندارد ۱۳/۱ بودند که حاکی از سالخورده بودن کشاورزان در این ناحیه می باشد. گفتنی است که بالا بودن سن کشاورزان منحصر به این ناحیه نیست بلکه بخش قابل توجهی از فعالان بخش کشاورزی ایران را افراد مسن تشکیل می دهند.

از نظر سطح سواد، که امروزه شاخص مهمی در موفقیت افراد محسوب می شود، بهره‌برداران محدوده مورد مطالعه وضعیت مطلوبی ندارند به طوری که هنوز ۲۵ درصد افراد در گروه بیسواد قرار دارند. نمودار ۱ وضعیت سواد در جامعه نمونه را نشان می دهد.

نمودار ۱. سطح تحصیلات کشاورزان عضو شرکت های تعاونی آب بران حوزه پایاب سد دوستی در ۱۳۹۰
وضعیت اقتصادی بهره برداران

کشاورزان روستاهای پایاب سد دوستی عمدتاً خرده مالکانی هستند که به شیوه نیمه سستی
امرار معاش می کنند. این کشاورزان عموماً مستأجر آستان قدس رضوی و یا خرده مالکانی هستند
که مشمول اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۲ شده اند. با تشکیل تعاونی ها و استفاده از منابع آب سد
دوستی سطح زیر کشت آبی بهره برداران افزایش چشمگیری یافته به گونه ای که قبل از تشکیل
تعاونی ها، که متوسط سطح زیر کشت محصولات آبی خانوارهای کشاورز کمتر از ۵ هکتار بوده
است، بعد از تشکیل تعاونی و استفاده بهتر از منابع آب تنظیم شده سد، به بیش از ۵ هکتار افزایش
یافته است. برای روشن شدن بهتر مطلب و تأثیر نهاد تعاونی در استفاده بهتر از منابع آب سد
دوستی اقدام به مقایسه سطح زیر کشت آبی قبل و بعد از تشکیل تعاونی ها از نگاه جامعه نمونه
شده است. (جدول های ۳ و ۴).

جدول ۳. توزیع سطح زیر کشت آبی قبل از تشکیل تعاونی‌ها در سال ۱۳۸۴ (هکتار)

سطح زیر کشت زراعت آبی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
کمتر از ۵ هکتار	۹۶	۶۰/۰	۶۰/۰
بین ۵ تا ۱۰ هکتار	۵۶	۳۵/۰	۹۵/۰
بیشتر از ۱۰ هکتار	۸	۵/۰	۱۰۰/۰
مجموع	۱۶۰	۱۰۰/۰	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

جدول ۴. توزیع سطح زیر کشت آبی بعد از تشکیل تعاونی‌ها در سال ۱۳۹۰ (هکتار)

سطح زیر کشت زراعت آبی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
کمتر از ۵ هکتار	۵۵	۳۴/۴	۳۴/۴
بین ۵ تا ۱۰ هکتار	۸۶	۵۳/۸	۸۸/۱
بیشتر از ۱۰ هکتار	۱۹	۱۱/۹	۱۰۰/۰
مجموع	۱۶۰	۱۰۰/۰	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

عملکرد تعاونی‌های آب بران

با وجود سابقه دیرینه و موفق جامعه ایرانی در زمینه کار جمعی و مشارکت، متأسفانه در دهه‌های اخیر این روحیه همیاری و مشارکت به شدت تضعیف و فردگرایی و منافع فردی جایگزین منافع جمعی شده است. در روستاهای پایاب سد دوستی، که عمدتاً در گذشته قلمرو نظام بزرگ مالکی بودند، کشاورزان صاحب نسق در قالب تشکلهای کار جمعی تحت عنوان صحرا به کشت و زرع می‌پرداختند. نوعی تخصص مبتنی بر دانش بومی اساس این نوع نظام بهره‌برداری را تشکیل می‌داده است. این خمیرمایه قوی اکنون نیز می‌تواند پشتوانه خوبی برای نظام‌های بهره‌برداری مدرن مثل تعاونی‌ها باشد. مطالعات ژرفانگر به‌ویژه مصاحبه با مردم، مدیران

تعاونی و مدیران دولتی متولی آب نشان از احساس نیاز به مشارکت‌های مردمی، به خصوص حضور تشکل‌های مردمی، در صحنه مدیریت منابع آب و خاک دارد. در عین حال، انتقال مدیریت و مسئولیت به بهره برداران و تشکل‌های مردمی با چالش‌های جدی مواجه است. برای شناخت این چالش‌ها در محدوده مورد مطالعه و در راستای پاسخ‌گویی به سؤالات تحقیق و همچنین شناسایی موانع تحقق اهداف تعاونی‌های آب بران، با استفاده از گویه‌هایی در قالب شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی، عملکرد این تعاونی‌ها از نگاه بهره برداران عضو ارزیابی شد که در ادامه، به توصیف و تحلیل آن‌ها پردازخته می‌شود.

عملکرد اقتصادی

یکی از اهداف اصلی تشکیل تعاونی‌ها بهبود اوضاع اقتصادی اعضا می‌باشد. در این پژوهش، علاوه بر سنجش و ارزیابی نظرات اعضا در خصوص عملکرد اقتصادی تعاونی‌ها، تغییرات سطح زیر کشت آبی و بازده تولید محصولات اصلی در دو مقطع زمانی قبل و بعد از تشکیل تعاونی‌های آب بران در روستاهای پایاب سد مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفت. در این راستا، از آمار رسمی جهاد کشاورزی در دو مقطع زمانی ۶ ساله قبل از تشکیل تعاونی‌ها ۱۳۷۸-۱۳۸۳ و بعد از تشکیل تعاونی‌ها ۱۳۸۴-۱۳۸۹ استفاده شد که نتایج آن در جداول ۵ و ۶ قابل مشاهده است.

جدول ۵. میانگین سطح زیر کشت، بازده تولید و مجموع تولیدات محصولات آبی در محدوده مورد

مطالعه قبل از تشکیل تعاونی‌ها (۱۳۷۸-۱۳۸۳)

ردیف	نام محصول	سطح زیر کشت بر حسب هکتار	بازده تولید در هکتار و بر حسب تن	مجموع تولید بر حسب تن
۱	گندم	۷۸۰۰	۲۹۰۰	۲۲۶۲۰
۲	جو	۱۷۵۰	۲۷۰۰	۴۷۲۵
۳	پنبه	۵۰۱۰	۲۶۰۰	۱۳۰۲۶
۴	خریزه	۱۸۰۲	۱۲۰۰۰	۲۱۶۲۴
۵	یونجه	۱۱۰۰	۷۵۰۰	۸۲۵۰
۶	ذرت علوفه ای	۱۹۵	۳۳۰۰	۶۴۳۵
	جمع کل	۱۷۶۵۷		۷۶۶۸۰

منبع: مدیریت امور زراعی جهاد کشاورزی خراسان رضوی، ۱۳۹۰

جدول ۶. میانگین سطح زیر کشت، بازده تولید و مجموع تولیدات محصولات آبی در محدوده مورد

مطالعه بعد از تشکیل تعاونی‌ها (۱۳۸۴-۱۳۸۹)

ردیف	نام محصول	سطح زیر کشت بر حسب هکتار	بازده تولید در هکتار و بر حسب کیلوگرم	مجموع تولید بر حسب تن
۱	گندم	۸۶۵۰	۳۵۰۰	۳۰۲۷۵
۲	جو	۲۴۰۰	۳۲۰۰	۷۶۸۰
۳	پنبه	۳۵۰۰	۲۹۰۰	۱۰۱۵۰
۴	خریزه	۱۸۵۰	۱۴۰۰۰	۲۵۹۰۰
۵	یونجه	۱۴۰۰	۸۲۰۰	۱۱۴۸۰
۶	ذرت علوفه ای	۸۸۰	۴۰۰۰۰	۳۵۲۰۰
	جمع کل	۱۸۶۸۰		۱۲۰۶۵۸

منبع: مدیریت امور زراعی جهاد کشاورزی خراسان رضوی، ۱۳۹۰

مقایسه آمار در دو مقطع زمانی قبل و بعد از تشکیل تعاونی‌ها نشان می‌دهد سطح زیر کشت محصولات آبی با بیش از ۱۰۰۰ هکتار افزایش از ۱۷۶۵۷ هکتار به ۱۸۶۸۰ هکتار رسیده است. میانگین تولید محصولات آبی نیز در سال‌های قبل از تشکیل تعاونی‌ها (۸۳ تا ۷۸) ۷۶۶۸۰ تن بوده که در سال‌های بعد از آن (۸۹ تا ۸۴) با افزایش حدوداً ۴۴ هزار تنی به ۱۲۰۶۵۸ تن رسیده است. اگر چه بخش چشمگیری از این افزایش مربوط به ذرت علوفه‌ای است که بعد از تشکیل تعاونی‌ها سطح زیر کشت آن افزایش قابل توجهی یافته است، ولی در عین حال، همان‌طور که مقایسه آمار جداول نشان می‌دهد، بازده سایر محصولات نیز افزایش چشمگیری یافته که ناشی از عملکرد تعاونی‌ها در استفاده بهینه از آب تنظیم شده سد می‌باشد.

علاوه بر آمار رسمی، که نتایج آن در جداول ۵ و ۶ نشان از نقش مثبت تعاونی‌ها در وضعیت اقتصادی اعضا دارد، عملکرد اقتصادی این سازمان‌های مردم‌نهاد از نگاه بهره‌برداران نیز بررسی و ارزیابی شد. نگرش کشاورزان در خصوص عملکرد اقتصادی به کمک گویه‌های افزایش تولیدات کشاورزی، ایجاد رقابت در تولید، استفاده بهتر از منابع آب، افزایش درآمد کشاورزی، رواج الگوی کشت بهتر و افزایش فروش محصولات تولیدی صورت گرفت که نتایج آن در جدول ۷ قابل مشاهده است.

جدول ۷. بررسی پیامدهای اقتصادی حاصل از تشکیل شرکت‌های تعاونی از نظر اعضای بهره‌بردار در

سال ۱۳۹۰

گویه‌ها	کاملاً موافقم		موافقم		نظری ندارم		مخالقم		کاملاً مخالفم	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۱ افزایش تولیدات کشاورزی	۵۲/۵	۴۴	۲۷/۵	۱۵	۹/۴	۱۴	۸/۸	۳	۱/۹	
۲ ایجاد رقابت در تولید	۳۸/۱	۲۸	۱۷/۵	۵۰	۳۱/۲	۱۹	۱۱/۹	۲	۱/۲	
۳ استفاده بهتر از منابع آب	۶۱/۹	۳۴	۲۱/۲	۱۵	۹/۴	۹	۵/۶	۳	۱/۹	
۴ افزایش درآمد کشاورزی	۴۵/۰	۳۶	۲۲/۵	۲۵	۱۵/۶	۲۳	۱۴/۴	۴	۲/۵	
۵ رواج الگوی کشت بهتر	۳۶/۹	۳۲	۲۰/۰	۴۹	۳۰/۶	۱۹	۱۱/۹	۱	۰/۶	
۶ افزایش فروش محصولات تولیدی	۳۶/۲	۳۴	۲۱/۲	۳۲	۲۰/۰	۲۹	۱۸/۱	۷	۴/۴	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج جدول فوق نشان می دهد با وجود گذشت مدت کوتاه از عمر تعاونی ها و با وجود موانع و مشکلات فراوان، کارکرد آن ها در زمینه اقتصادی مثبت بوده است، چرا که پاسخ های ارائه شده بیشتر از حد انتظار و در جهت عملکرد مثبت تعاونی ها بوده به طوری که نظر بیش از ۷۰ درصد اعضا در خصوص تمام گویه های اقتصادی در تأیید عملکرد متوسط، خوب و عالی تعاونی ها می باشد. بیشترین تغییرات مثبت را تعاونی ها در زمینه استفاده بهتر از منابع آب و افزایش تولیدات کشاورزی به وجود آورده اند که این مهم با توجه به آب تنظیم شده سد و مدیریت بهینه توزیع توسط تشکل ها محقق شده است. داده های جدول به کمک آزمون مقایسه میانگین تک نمونه ای (T- TEST) ارزیابی شد که نتایج حاکی از تأیید عملکرد مثبت تعاونی هاست. نتایج این آزمون در جدول ۸ قابل مشاهده است.

$$\begin{cases} H_0 : \mu_1 = 3 \\ H_1 : \mu_1 \neq 3 \end{cases}$$

جدول ۸. نتایج آزمون مقایسه میانگین تک نمونه ای (T- TEST) برای ارزیابی عملکرد اقتصادی

تعاونی ها (ارزش آزمون=۳)

۱۶۰	تعداد نمونه
۳/۶۴۷۵	میانگین
۰/۶۱۸۶	واریانس
۰/۷۸۶۵۲	انحراف استاندارد
۰/۰۶۲۱۸	میانگین خطای استاندارد
۱۰/۴۱۳	آماره آزمون
۱۵۹	درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معنی داری
۰/۶۴۷۵۰	اختلاف از میانگین
۰/۵۲۴۷	فاصله اطمینان ۰/۹۵ درصد برای اختلاف از میانگین
۰/۷۷۰۳	

باتوجه به جدول ۸، چون سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ ($\text{sig} = ۰/۰۰۰$) می‌باشد، بنابراین آزمون معنی‌دار است؛ یعنی، اختلاف معنی‌داری بین سطح میانگین به دست آمده با سطح متوسط مورد نظر (در اینجا ۳) وجود دارد. انحراف استاندارد (۰/۷۸۶۵۲) نشان‌دهنده تغییرپذیری یا پراکندگی پاسخ‌هاست. حال، چون اختلاف از میانگین (۰/۶۴۷۵۰) مثبت می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت گرایش به سمت موافقت با عملکرد مثبت تعاونی در بهبود وضعیت اقتصادی است.

عملکرد اجتماعی

تشکیل تعاونی‌های آب بران پایاب سد دوستی علاوه بر پیامدهای مثبت اقتصادی، در زمینه اجتماعی نیز کارکرد مثبتی داشته است به طوری که مسئولان شهرستان سرخس ایجاد تعاونی‌ها را عاملی مهم در کاهش درگیری‌های محلی و افزایش امنیت ارزیابی نموده‌اند. در همین راستا، عملکرد تعاونی‌ها در زمینه مسائل اجتماعی از نگاه اعضا مورد سنجش - نگرش قرار گرفت. این سنجش - نگرش از طریق گویه‌های زیر صورت گرفت: افزایش همکاری مردم با یکدیگر، کاهش اختلافات قومی و قبیله‌ای، کاهش درگیری‌ها، کاهش گرایش جوانان به مشاغل کاذب، کاهش پرونده‌های تشکیل شده در مراکز انتظامی و قضایی، افزایش احساس امنیت، اعتماد نهادهای قضایی و امنیتی به تعاونی‌ها در ایجاد نظم و امنیت، تجمع نیروهای پراکنده و متفرق، بهبود شرایط زندگی اعضا، کاهش مشکلات محلی، تجمع امکانات مالی اندک کشاورزان، افزایش مهارت و کاهش مهاجرت‌ها. جدول ۹ نتایج این ارزیابی را نشان می‌دهد.

جدول ۹. تأثیرات اجتماعی تشکیل تعاونی‌های آب بران از نظر اعضای بهره‌بردار در سال

۱۳۹۰

ردیف	میزان موفقیت	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم
درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی
۱	تجمیع نیروهای پراکنده	۱۸	۵۱	۳۱/۹	۳۲	۲۰/۰
۲	بهبود شرایط زندگی	۲۸	۷۲	۴۵/۰	۴۰	۲۵/۰
۳	کاهش مشکلات محلی	۳۴	۲۱/۲	۶۶	۴۱/۲	۴۵
۴	تجمیع امکانات مالی اندک	۱۴	۸/۸	۵۹	۳۶/۹	۳۷
۵	ایجاد اشتغال و افزایش مهارت	۲۲	۱۳/۸	۴۱	۲۵/۶	۲۹
۶	کاهش مهاجرت	۱۹	۱۱/۹	۳۵	۲۱/۹	۵۴
۷	کاهش گرایش جوانان به مشاغل کاذب	۲۱	۱۳/۱	۴۹	۳۰/۶	۶۸
۸	افزایش همکاری مردم با یکدیگر	۴۷	۲۹/۴	۶۱	۳۸/۱	۴۷
۹	کاهش اختلافات قومی و قبیله‌ای	۵۴	۳۳/۸	۴۷	۲۹/۴	۴۶
۱۰	کاهش درگیری‌ها	۳۳	۲۰/۶	۶۳	۳۹/۴	۵۰
۱۱	کاهش پرونده‌های تشکیل شده در مراکز انتظامی و قضایی	۲۸	۱۷/۵	۶۲	۳۸/۸	۵۱
۱۲	افزایش احساس امنیت و آرامش	۴۰	۲۵	۸۰	۵۰	۳۱
۱۳	اعتماد نهادهای قضایی و امنیتی به تعاونی‌ها در ایجاد نظم و امنیت	۶۵	۴۰/۶	۶۲	۳۸/۸	۲۵
	میانگین	۳۳/۵	۲۰/۳۷	۵۸	۳۶/۴	۴۳/۵
		۵/۴۰	۸/۵	۱۰/۷	۱۷	۲۵/۶

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس اظهارات کشاورزان عضو (جدول ۹)، تعاونی‌های آب بران در زمینه مسائل اجتماعی عملکرد مثبتی داشته‌اند به طوری که در طول ۶ سال گذشته زمینه هم‌گرایی بین اعضا را فراهم آورده و باعث کاهش اختلافات و درگیری‌ها در محدوده مورد مطالعه شده‌اند. در این مدت، نهادهای امنیتی و قضایی تعاونی‌ها را عاملی مثبت در ایجاد نظم و امنیت ارزیابی نموده‌اند. از طرف دیگر، تشکیل تعاونی‌های آب بران زمینه کاهش قابل توجه پرونده‌های امنیتی و قضایی را

فراهم آورده است. در حال حاضر نیز اتحادیه تعاونی‌های آب بران سرخس به عنوان شورای حل اختلاف در زمینه رفع اختلافات آب و خاک مشغول فعالیت می باشد.

برای تأیید آمار توصیفی جدول ۹ از آزمون مقایسه میانگین تک نمونه‌ای (T- TEST) بهره گرفته شد که نتایج آن در جدول ۱۰ قابل مشاهده است.

$$\begin{cases} H_0 : \mu_1 = 3 \\ H_1 : \mu_1 \neq 3 \end{cases}$$

جدول ۱۰. آزمون مقایسه میانگین تک نمونه‌ای (T- TEST) برای ارزیابی عملکرد اجتماعی تعاونی‌ها (ارزش آزمون = ۳)

۱۶۰	تعداد نمونه
۳/۶۹۱۳	میانگین
۰/۳۷۹۸	واریانس
۰/۶۱۶۲۸	انحراف استاندارد
۰/۰۴۸۷۲	میانگین خطای استاندارد
۱۴/۱۸۸	آماره آزمون
۱۵۹	درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معنی داری
۰/۶۹۱۲۵	اختلاف از میانگین
۰/۷۸۷۵	فاصله اطمینان ۰/۹۵ درصد برای اختلاف از میانگین
۰/۵۹۵	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

آزمون فوق عملکرد مثبت تعاونی‌ها را با توجه به متغیرهای تعریف شده مورد تأیید قرار داده است، زیرا سطح معنی داری کمتر از ۰/۰۵ (sig= ۰/۰۰۰) می باشد و بنابراین، آزمون معنی دار است؛ یعنی، اختلاف معنی داری بین سطح میانگین به دست آمده با سطح متوسط مورد نظر

(دراینجا ۳) وجود دارد. انحراف استاندارد برابر با ۰/۶۱۶۲۸ و نشان‌دهنده تغییرپذیری یا پراکندگی پاسخ‌هاست. حال، چون اختلاف از میانگین (۰/۶۹۱۲۵) مثبت می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت گرایش به سمت موافقت با عملکرد مثبت تعاونی در بهبود وضعیت اجتماعی است. یادآوری می‌شود که محدوده مورد مطالعه از نظر اجتماعی و فرهنگی ویژگی‌های خاصی دارد که این ویژگی‌ها به طور اجتناب‌ناپذیری بر سایر فعالیت‌ها از جمله کشاورزی اثر گذاشته‌اند. مهمترین این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

۱. اکثریت قریب به اتفاق ساکنان روستاهای منطقه مورد مطالعه را دو قومیت زابلی و بلوچ با دو مذهب شیعه و سنی (زابلی‌ها شیعه و بلوچ‌ها سنی) تشکیل می‌دهند که خود می‌تواند زمینه‌ساز اختلافات باشد.
۲. قرارگرفتن روستاهای منطقه مورد مطالعه در نزدیکی مرز مشترک ایران با ترکمنستان و افغانستان باعث رواج مشاغل کاذب و حتی قاچاق مواد مخدر در بین بعضی از ساکنان روستاها شده که این مسئله افزایش ناامنی‌های اجتماعی را به دنبال داشته است.
۳. دشت سرخس با وجود شرایط بسیار مساعدی که برای توسعه کشاورزی دارد، اما اختلافات مالکیت به‌ویژه حل نشدن اختلاف کشاورزان با آستان قدس رضوی یکی از موانع اصلی توسعه و رونق کشاورزی در این ناحیه محسوب می‌شود.
۴. کم سواد بودن اکثر ساکنان و پایبند بودن به تعصبات قومی - قبیله‌ای یکی دیگر از موانع اصلی رونق فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه کشاورزی در شهرستان سرخس محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با وجود عملکرد مثبت تعاونی‌ها، مطالعات و کندوکاوهای میدانی به‌ویژه نتایج داده‌های حاصل از استخراج پرسشنامه‌ها، مصاحبه‌های حضوری با مدیران تعاونی و همچنین گفتگو با مدیران دولتی متولی آب در استان و شهرستان نشان می‌دهد که تعاونی‌ها برای تحقق اهداف تعیین

شده با مسائل و مشکلات متعددی مواجهند که باید با تمهیدات لازم، زمینه تعدیل مشکلات را فراهم آورد. لذا برای بهبود عملکرد تعاونی‌ها و کاهش مشکلات پیش رو پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود.

توجه به آموزش و ترویج

دانایی و مدیریت دانش موتور محرکه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع امروز محسوب می‌شود و لذا هر سازمان و تشکلی که به این مهم توجه کافی نداشته باشد، پنجره‌های زیادی از رشد و توسعه را بر روی خود خواهد بست و توان رقابت را، که ویژگی اصلی بازارهای امروز است، از دست خواهد داد. از آنجا که بخش کشاورزی امروزه با فناوری و استفاده از مدیریت دانش قادر به افزایش بازده و خلق ارزش افزوده بیشتر خواهد بود، پیشنهاد می‌شود با توجه به سطح پایین سواد در محدوده مورد مطالعه و کمبود مدیران خلاق و باسواد بومی، آموزش و ترویج حداقل برای اعضای هیئت مدیره و مدیران عامل، در زمینه مسائل کشاورزی و تعاون با حمایت سازمان‌های دولتی مثل اداره تعاون، جهاد کشاورزی و شرکت سهامی آب منطقه‌ای اجرا گردد.

ایجاد هماهنگی بین سازمان‌های دولتی برای پشتیبانی از تعاونی‌ها

مطالعات میدانی و مصاحبه با مدیران تعاونی، مدیران دولتی اداره تعاون، جهاد کشاورزی و شرکت آب منطقه‌ای نشان دهنده نبود هماهنگی و موازی‌کاری و در مواردی مانع‌تراشی سازمان‌ها مقابل یکدیگر در ارائه خدمات به تعاونی‌هاست. این مشکل متأسفانه با گذشت سال‌ها از تشکیل تعاونی‌ها کماکان ادامه دارد. لذا گام نخست برای بهبود عملکرد تعاونی‌های دشت سرخس و کاهش مشکلات آن‌ها، هماهنگی و تفکیک وظایف ادارات و سازمان‌های دولتی برای پشتیبانی و ارائه خدمات به تعاونی‌هاست.

ایجاد زمینه‌های لازم برای بر خورداری تعاونی‌ها از درآمد پایدار

یکی از مشکلات اساسی تعاونی‌ها و مدیران این نوع تشکلهای در حوزه پایاب سد دوستی نداشتن منبع درآمد پایدار برای ایجاد ساختار و تشکیلات لازم و مورد نیاز است. سازمان‌های دولتی باید با کمک و مساعدت لازم زمینه کسب درآمد پایدار تعاونی‌ها را از طرق مشروع فراهم کنند تا آنها بتوانند با ایجاد تشکیلات و سازماندهی، بستر لازم را برای ارائه خدمات در ابعاد مختلف به اعضا فراهم کنند.

توجه به تمام اقشار جامعه هدف به ویژه افراد با نفوذ اجتماعی در هنگام تشکیل تعاونی‌ها

یکی از مشکلاتی که تعاونی‌ها در بیشتر نقاط ایران از جمله محدوده این پژوهش با آن مواجهند، بی‌توجهی به بعضی از اقشار جامعه و افراد با نفوذ هنگام فراخوان و تشکیل هیئت‌های مؤسس است. لذا بعد از شکل‌گیری تعاونی، مخالفت و کارشکنی از طرف گروه‌ها و افراد با نفوذ به حاشیه رانده شده آغاز می‌شود و این افراد در مقابل هر فعالیت تعاونی ساز مخالف می‌زنند و در مواردی موفق به انحلال و توقف فعالیت تعاونی‌ها نیز می‌شوند. این حرکات و مخالفت‌ها برخاسته از زخم‌های کهنه قومی - قبیله‌ای در نواحی روستایی است که باید قبل از تشکیل تعاونی با تعامل حل و فصل شوند و پس از حاصل شدن اجماع بین گروه‌های هدف، مقدمات تشکیل تعاونی با مشارکت فراگیر همه گروه‌ها فراهم شود. در همین راستا، طی دو سال اول تشکیل تعاونی‌ها (۱۳۸۴-۱۳۸۵) در محدوده این پژوهش، ۳ تعاونی منحل و دوباره با ترکیب جدید ایجاد شدند.

واگذاری اختیارات بیشتر به تعاونی‌ها

یکی از مشکلاتی که تعاونی‌های آب بران دشت سرخس با آن مواجهند، نداشتن اختیارات برای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است. مدیران دولتی در موارد متعدد، هنوز به این باور نرسیده‌اند که دولت باید تصدیگری و دخالت در مسائل اجتماعی و اقتصادی را کاهش و

حوزه اختیارات نهادهای مردمی را افزایش دهد و لذا به اشکال مختلف، برای واگذاری اختیارات مانع تراشی می کنند. تجربه در محدوده این پژوهش نشان می دهد که با واگذاری اختیارات بیشتر، ضمن تسهیل امور مردم، دستگاه‌های دولتی نیز با مشکلات کمتری مواجه خواهند شد.

منابع

۱. استانداری خراسان رضوی، معاونت آمار و برنامه ریزی (۱۳۸۵) نقشه‌های GIS. بخش مرکزی شهرستان سرخس.
۲. پورزند، ا. (۱۳۷۸). راهنمای تشخیص روش مشارکت مدار برای تشخیص سریع مسایل و طرح ریزی عملیات در سامانه های آبیاری. تهران: انتشارات کمیته ملی آبیاری و زهکشی.
۳. حافظ نیا، م. (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.
۴. حسینی، س.م. و مهمانواز، ز. (۱۳۸۸). رویکردی به ژئوپلیتیک زیست محیطی و ارتباط آن با امنیت جهانی. مجله علوم جغرافیایی، شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۶۵-۱۹۰.
۵. حیدریان، ا. (۱۳۸۲). روش‌ها، موانع و راهکارهای انتقال مدیریت. سومین کارگاه مشارکت آب‌بران در مدیریت شبکه‌های آبیاری. کمیته ملی آبیاری و زهکشی. تهران.
۶. حیدریان، ا. (۱۳۸۶). انتقال مدیریت آبیاری. تهران: انتشارات کمیته ملی آبیاری و زهکشی.
۷. سعدی، ع. (۱۳۸۶). ارزیابی تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان کبودر آهنگ استان همدان. مجله روستا و توسعه، شماره ۲، ۱۳۷-۱۶۳.
۸. سیاهی، م. ک. (۱۳۸۷). تجارب جهانی مشارکت کشاورزان در مدیریت شبکه های آبیاری. تهران: انتشارات کمیته آبیاری و زهکشی ایران. (نشریه شماره ۲۷).
۹. شرکت آمایش و توسعه شرق (۱۳۹۰). گزارش طرح پشتیبانی تعاونی های آب بران دشت سرخس.
۱۰. شرکت سهامی آب منطقه ای خراسان رضوی (۱۳۸۹). مجموعه گزارشات سالانه از عملکرد تعاونی‌های آب‌بران. مشهد.

۱۱. طالب، م. (۱۳۸۶). اصول و اندیشه های تعاونی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. کدیور، ع. ا. (۱۳۹۰). ارزیابی عملکرد اجتماعی و اقتصادی تعاونی های آب بران پایاب سد بیدواز اسفراین. سمینار توسعه روستایی. دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۳. کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران (۱۳۷۷). تجارب جهانی مشارکت کشاورزان در مدیریت آبیاری. ترجمه حسن رحیمی و همکاران. تهران: انتشارات کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران.
۱۴. کمیته ملی آبیاری و زهکشی (۱۳۸۰). بررسی و تحلیل مشارکت آب بران در تاسیسات آبیاری، تهران: وزارت نیرو.
۱۵. مظفر امینی، ا. م. و خیاطی، م. (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر عدم موفقیت طرح تشکیل تعاونی های آب بران. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۴(۵۳)، ۶۹-۹۰.
۱۶. مدیریت جهاد کشاورزی خراسان رضوی (۱۳۹۰). مجموعه گزارشهای عملکرد محصولات زراعی و باغی شهرستان سرخس.
۱۷. ناوالا، م. (۱۳۷۸). تجارب هندوستان در مدیریت شبکه های آبیاری. ترجمه صمدزادگان. (مجموعه مقالات پانزدهمین کنگره بین المللی آبیاری و زهکشی، هلند). تهران: انتشارات شرکت سهامی مدیریت منابع ایران.
۱۸. نکویی نائینی، ع. علی بیگی، ا. ح. و زرافشانی، ک. (۱۳۸۸). واکاوی عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی های روستایی شهرستان کرمانشاه. فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۴، ۱-۲۲.
۱۹. وزارت تعاون (۱۳۷۶). جایگاه تعاونی ها در جهان. (معرفی تعاونی های کشورهای مختلف). تهران.
20. Bale, J., & Smith, D. (1989). *Ecology and development in the third world*. London and New York: Oxford University.
21. Dosshard, P., Tigret, S., & Altinbilek D. (2003). Sustainable human development in the Southeastern Anatolia Project. Middle East Technical University. Ankara.
22. Hendrikse, G.W.J. (2005). Bourds in agricultural cooperatives: competence authority, and incentives. *The Journal of the International Associative of*

Agricultural Economics, 26, 205-216. Retrieved 2007 from: [http://hdl. Handle. Net/1765/6883](http://hdl.handle.net/1765/6883).

23. Johnston, J.D. (1994). Irrigation organization in Mexican unidades de riego: Results of a field study. *Journal of Irrigation and Drainage Systems*, 13, 55-74. Retrieved 2012 from [http://link.springer.com/article/10.1023/ A%3A1006253923143](http://link.springer.com/article/10.1023/A%3A1006253923143).

24. Mostert, E. (2003). The challenge of public participation. *Journal of Water Policy*, 5, 159 – 197.

Assessment of Economic and Social Performance of Water Users Cooperatives in the Downstream of Doosti Dam in Sarakhs Township

A.A. Kadivar¹, M. Bakhshi², H. Salehi Salamy^{3}*

Received: 12/10/2013 Accepted: 18/03/2014

Abstract

The Water User Cooperative is a joint organization for optimal management and exploitation of water, which in recent years has been the focus of attention among Iranian authorities. Therefore, the regional water companies have established and developed a significant number of Water User Cooperatives (WUCs) throughout Iran during recent years. Among them are WUCs at the downstream of Doosti Dam in Serakhs of Razavi Khorassan province. The basic issue that has gained little attention is the assessment of these cooperatives from different operational perspectives. Thus the present research, which has been done with an analytical-comparative method, aims to practically evaluate the economic and social operations of Water Users Cooperatives in downstream of Doosti Dam in Serakhs. The results, confirmed by statistical analysis, indicated that economically, the WUCs have increased the agricultural products through the optimal consumption of the water resources of Doosti dam and have created competition in production, and increased the farmers' income. In the social dimension, the operation of WUCs has caused an increase in the social security, and a reduction in the local conflicts and quarrels, as well as legal cases in courts and police stations. This has also heightened the spirit for group work among the water users. Despite these successful results, WUCs have not been successful in training and promoting the cooperative culture among their members or utilizing the legal potentials to strengthen the social and economic infrastructures of WUCs.

Keywords: Water Users Cooperation (WUCs), Sarakhs Township, Water Users, Doosti Dam, Regional Water Companies

1. Assistant Professor, Department of Geography and Rural Planning, Payame Noor University, Fareemon, Iran

2. Former Master Student, Department of Geography and Rural Planning, Payame Noor University, Fareemon, Iran

3. Former Master Student, Department of Geography and Rural Planning, Payame Noor University, Fareemon, Iran

*Corresponding Author

E-mail: salehi.salamy@gmail.com